

Despre *villa rustica* în Dacia

The *villa rustica* in Roman Dacia (Summary)

In the life of Roman Dacia, agriculture constituted the principal economy branch. The province was one important supplier for the Roman Empire and *Barbaricum*.

Advantaged by a multitude of factors, the agricultural exploiting system through the *villa rustica* prospered during the roman administration.

In the Dacia province the exact number of the *Villa rustica* is not known. The research done until this moment have identified 20 – 25 *villae* and at the possible existence of other 80 maybe up to 100.

The architectural analysis of these sites is hard to do because the number of the researched *villas* is relatively small, a typological and statistical analysis cannot be done. From the results since now we can notice only some general characteristics as size, location and components.

We can conclude that the *villae rusticae* from Dacia represent a adaptation of the Central and West – European agricultural system to the conditions specific for this area.

After the Aurelian Withdrawal this agricultural system has disappeared, reappearing only in the Medieval Age.

După transformarea Daciei în provincie romană, s-a trecut la un amplu proces de organizare a noii provincii. Un rol important în cadrul acestui proces l-a avut colonizarea masivă întreprinsă încă din primele momente de după cucerire, cu coloniști aduși din toate colțurile imperiului, mulți din acești coloniști s-au instalat în mediul rural al provinciei, mediu în care au practicat agricultura și meșteșugurile asociate acestui domeniu. Un număr important dintre coloniști care s-au stabilit în provincie precum și un număr semnificativ de potentății din orașele provinciei și-au construit, potrivit unor practici întâlnite și în alte provincii, pe loturile de pământ (*sortes*) obținute din *ager publicus*, locuințe (sau complexe de exploatare a proprietății funciare).

Aceste proprietăți au fost mai mari sau mai mici așezate de obicei în preajma orașelor și castrelor militare sau de-a lungul arterelor de circulație ale provinciei pentru a-și putea valorifica cu succes produsele și a deveni astfel unități agricole viabile și a rezista concurenței ridicate de comunitățile vicane sau importurilor. Astfel de ferme agricole, sunt cunoscute autorilor antici și în literatura de specialitate modernă sub numele de *villae rusticae*¹. Importanța acestor ferme, *villa rustica*, al căror rost nu se reduce numai la cultivarea

¹ *Enciclopedia Civilizației Romane*, (coord. D. Tudor), București, 1982, s. v. *villa rustica*.

pământului și valorificarea produselor agricole, prelucrări de materiale, creșteri de animale, etc².

Construcția *villae*-lor *rusticae* din provincia Dacia sunt puse pe seama veteranilor așezați în provincie (N. Branga³), a potentatilor din orașe care se folosesc de *territorium*-ul agrar al orașului (R. Ardevan) sau al unor proprietari mai înstăriți. Ridicarea *villae*-lor în Dacia a fost favorizată de o multitudine de factori:

- ◆ numărul mare de unități militare dislocate în provincie;
- ◆ dezvoltarea urbană a provinciei (11 orașe) și faptului că unele dintre ele se bucurau de dreptul de *ius italicum*;
- ◆ poziția strategică a provinciei (punct de contact între Imperiul Roman și *Barbaricum*);
- ◆ dezvoltarea sectorului agricol al provinciei, pentru alimentarea altor zone ale imperiului;
- ◆ modul în care s-a făcut distribuția pământului din noua provincie.

În provincia Dacia, numărul exact al *villae*-lor *rusticae* este necunoscut. Cercetările care s-au efectuat, începând cu primele decenii ale sec. al XX-lea au dus la semnalarea a peste 100 de *villae*⁴. Cercetări mai ample s-au făcut însă la un număr limitat (20-25): Deva, Ciomăfaia, Hobița, Cinciș, Aiud, Apoldu de Sus – “Curtea Veii” și “Levejoare”, Mercurea Coșcane, Sântămăria-Orlea, Răhău, Apahida ș.a.

În Dacia, cele mai răspândite proprietăți au fost cele de mărime mică și mijlocie și de aceea numărul proprietarilor putea fi mai mare decât acolo unde s-a dezvoltat marea proprietate, evident în defavoarea celorlalte. Numărul orașelor (al populației urbane), al militarilor și al altor categorii (populația zonelor miniere) a fost în Dacia intracarpatică ridicat și aceasta asigură o piață de desfacere sigură și avantajoasă⁵.

Detaliile de microzonă, ce pot fi ușor sesizate, dovedesc existența unui grupaj de reguli ce se urmăreau, pe cât posibil, la întemeierea unei *villae rusticae*. Astfel, frecvent, ele sunt așezate în apropierea unor mici cursuri de apă, în puncte ușor ridicate față de lunca propriu-zisă, în terenuri deschise, bine înșorite.

Cele mai multe dintre *villae*-le (sigure sau posibile) mari și mai prospere au fost cercetate sau numai identificate în teritoriul coloniilor, situația se explică prin îndeplinirea condițiilor necesare pentru prosperitatea unei *villae* (condiții enumerate mai sus). Până acum, dintre colonii doar pentru *Potaissa* documentația este mai săracă, la fel și pentru teritoriul municipiului *Porolissum* (poate datorită faptului că teritoriul era rezervat pentru unitatea militară).

Cele mai multe *villae rusticae* sunt situate în preajma drumurilor principale ale provinciei, mai cu seamă pe artera principală a Daciei, mai ales pe tronsonul de la *Tibiscum* la *Napoca*, cu precădere jurul orașelor *Tibiscum*, *Sarmizegetusa*, *Napoca*. Câteva *villae* se găsesc și pe alte artere ale provinciei. Astfel un număr mare se cunosc pe drumul ce pornea de la *Apulum* și se îndrepta spre valea

² Oct. Floca, *Ferma (villa rustica) din epoca slavagistă romană*, în *MCA*, I, 1953, p. 744.

³ N. Branga, *Italicii și veteranii din Dacia*, Timișoara, 1986.

⁴ Dumitru Popa, *Viața rurală în Transilvania romană*, Sibiu, 2000, p. 39.

⁵ *Ibidem*.

Oltului (este cazul ansamblului de *villae* din zona Miercurea Sibiului). Un număr relativ mare de *villae* se găsesc și în zona Târnavelor, tot de-a lungul unei artere de comunicație ce lega *Apulum*-ul de zonele periferice. Această situație se regăsește și în zona Daciei Inferior. Această situație este explicată datorită uneia dintre condițiile de amplasare a *villae*-lor, aceea de avea acces rapid la arterele comerciale ale provinciei.

Analiza arhitecturală a complexelor de tip *villa rustica* din provincia Dacia este greu de realizat, datorită mai multor factori care țin atât de numărul mic de *villae* săpate, faptului că săpăturile nu au dezvelit de multe ori întreaga suprafață a complexelor, a stării de conservare precare a edificiilor, atât datorită agriculturii intensive, cât și a lipsei fondurilor pentru conservare.

Din analiza tipologică a *villae*-lor *rusticae* reies o serie de probleme și răspunsuri (de multe ori acestea din urmă ipotetice). Ele trebuie tratate pe rând: existența, forma și cauza construirii incintelor fortificate ale *villae*-lor .

Zidurile de incintă sunt prezente la: Aiud, Apoldul de Sus–Curtea Velii, Ciumăfaia, Deva, Hobița, Garla Mare, Mercurea-Coșcane sunt presupuse și la Caransebeș–Măhala, Sânnicoară, Sântămăria–Orlea, Seușa și sunt posibile la Apadia, Chinteni, Drâmbar. Sunt construite din piatră de râu și stâncă, legate în tehnica *opus incertum*, din mortar de var și lut sau lut. Urmăresc formele terenului, sau încadrează o suprafață rectilinie.

Probabil cele mai multe dintre *villae*-le din Dacia aveau un sistem de împrejmuire, fiind necesar din mai multe privințe (pază, îngrădirea curții pentru buna desfășurare a activităților fermei, mai în ales în cazul creșterii de animale). Construirea incintelor din piatră poate fi pusă în legătură și cu insecuritatea din provincia Dacia în anumite perioade (datorită atacurilor barbarilor).

Diferă însă forma pe care au luat-o ca mod de construcție și materialele utilizate. La multe *villae* nu se poate afirma cu certitudine existența sau lipsa lor din cauza limitelor săpăturilor efectuate. Trebuie să se i-a în considerare și faptul că multe dintre *villae* să fi avut sistemul de împrejmuire făcut din materiale perisabile.

Aria îngrădită în cadrul incintelor este cuprinsă:		
	895,76 m ²	Apoldul de Sus – Curtea Velii
	0,26 ha	Deva
	0,58 ha	Hobița
ha	peste 1	Ciumăfaia
ha	aprox. 3	Sântămăria – Orlea
	0,60 ha	Apadia
	1 ha	Drâmbar
	4 ha	Chinteni
	0,42 ha	Mercurea-Coșcane

Pe baza unor faze de construcție, surprinse la unele *villae rusticae* (Ciumăfaia, Miercurea, Chinteni), am putea susține că toate complexe tindeau spre o astfel de structurare, iar faptul că la unele nu există ziduri de incintă reprezintă fie o limită a cercetării, fie că erau făcute din alte materiale, probabil lemn. Pentru alte provincii, sunt menționate și incinte închise, cu un șanț și val sau chiar prin gard viu.

Locuințele proprietarilor care constituie clădirea principală din cadrul complexului unei *villae rusticae*, sunt în majoritatea cazurilor de formă patrulateră, de cele mai multe ori dreptunghiulare.

Exemple:

- **Aiud** 17,40 X 21,10 m (367,14 m²).
- **Apahida** 22,4 X 16,5 m (369,6 m²)
- **Apoldu de Sus - Curtea Velii** 24 X 16 m (384 m²)
- **Apoldu de Sus – Levejoare** 135,75 m²
- **Caransebes – Măhala** 14,75 X 10 m (147,5 m²)
- **Cinciș** 15,50 X 22,70 m (351,85 m²)
- **Deva** 21,5 X 19,5 m (419,25 m²)
- **Hobița** 26 X 14,5 m (377m²)
- **Gornea** (pentru prima fază) 16,60 X 5,85 m (97,11m²)
- **Iaz** 15,8 X 16,4 m (259,12 m²)
- **Mănerău** 567,9 m²
- **Mercurea – Coșcane** 18,6 X 7 m (130,2 m²)
- **Răhău** 17 X 9 m 163 m²
- **Sântămarie-Orlea** 22 X 15,80 m (347,6 m²)
- **Seușa** 9 X 12 (108m²)

Din compararea dimensiunilor clădirilor principale rezultă că acestea se împart:

- în clădiri de dimensiuni relativ mici (cu suprafețe între incluse între 90 și 150 m² cum este cazul celor de la Apoldu de Sus-Levejoare, Caransebeș-Măhala, Gornea, Mercurea-Coșcane, Seușa);
- în construcții mari (cu dimensiuni cuprinse între 250 și 420 m²);
- o notă distinctă este complexul de la Mănerău (567,9m²);
- un caz cu totul particular este cel de la Dalboșet (6800m²) cu dimensiuni ieșite din tiparul provinciei Dacia (dacă se verifică că este *villa*).

Zidurile sunt lucrate în majoritatea cazurilor în tehnica *opus incertum*, dar sunt cazuri în care este utilizată și tehnica *opus mixtum*, *opus latericium*, *opus caementium* (Apahida), sau chiar din lemn (Hobița). Se respectă principiul zidurilor exterioare mai groase decât cele interioare (pentru izolare termică).

Destinația încăperilor în cele mai multe cazuri nu poate fi decât bănuită, datorită stării de conservare, pereții sunt păstrați doar în mică măsură, iar inventarul este în majoritatea cazurilor foarte sărac. Doar la *villae-le rusticae* din Complexul de la Miercurea Sibiului – Apoldul de Sus, s-a încercat reconstituirea utilităților ansamblului arhitectural⁶.

Elementele componente ale *villae*-lor *rusticae*:

⁶ Analiză făcută de N. Branga, *op.cit.*, p. 136 – 200.

- Porticul: Sunt prezente la majoritatea *villae*-lor săpate, prezentând diferite forme:
- sub forma unor porticuri limitate la o anumită parte fațadei;
 - sau întinzându-se de-a lungul întregii fațade;
 - sau sub forma unui portic lateral deschis (cerdac).
- Construcția porticurilor este atestată la Aiud, Apoldu de Sus, Deva, Mănerău. La Deva și Aiud au fost descoperite fragmente de capiteluri, dar probabil în majoritatea cazurilor porticurile au fost construite din lemn⁷.
- Absida: Cele mai multe cazuri de absidare, sunt cele ale încăperilor care se termină cu absidă în exterior, al căror rol nu este foarte clar atribuit (în cele mai multe cazuri fiind puse în legătură cu sistemul de încălzit al locuinței. Astfel de cazuri sunt semnalate la: Apahida, Caransebeș, Gârbou, Ciumăfaia.
- Atrium-ul: Ocupă ca și în spațiul italic zona centrală a clădirii principale (Ciumăfaia, Mănerău)⁸. Datorită climatului mai rece, decât cel mediteranean în care se dezvoltase acest sistem arhitectural, *atrium-ul* din zona Daciei pare să se fi redus la o mică curte interioară (fiind atestat la majoritatea *villae*-lor *rusticae* din Dacia). Este de obicei singurul spațiu prin care intra lumina și după descoperirile făcute, care în cazul *villae*-i de la Apoldu de Sus–Curtea Velii, avea în mijloc un bazin. (*impluvium-compluvium*)⁹. Dimensiunile acestui spațiu respectă în bună măsură principiile trasate de Vituvius pentru acest spațiu al locuinței.
- Pavimentul: Potrivit descoperirilor rezultate în urma săpăturilor, rezultă că *villae*-le *rusticae* dispuneau în majoritatea lor de un sistem pavimentar, diferit ca forme de la o *villa* la alta. De la simple podele din lut bătut până la pavimente lucrate în *opus signinum* și *opus spicatum*.
- Astfel unele dintre *villae* au pavimentul mai ridicat (se presupune datorită descoperirilor că această ridicare este făcută în cadrul sistemului de încălzire al clădirii, pe sub acest tip de paviment circulând aerul cald.
- Sistemul de încălzire: Peste tot, unde s-au făcut cercetări și chiar în unele presupuse, în unele dintre camere s-au găsit rămășițe de la instalații de *hypocaustum* constând din *praefurnium*, canale de circulație a aerului cald, stâlpi de cărămizi (*pile*) pentru susținerea pavimentului (*suspensura*), *tegulae mammatae*, sau *tubuli*¹⁰.
- Sistemul de încălzire este extins de regulă la una două camere, mai rar pe suprafețe mai extinse. În cele mai multe cazuri sistemul de încălzit apare în fazele ulterioare ale construcției. Fapt ce poate fi pus pe seama unei răcirii a zonei

⁷ Dumitru Popa, *op.cit.*, p. 41.

⁸ I. Mitrofan, *op.cit.*, II, p. 51.

⁹ N. Branga, *op.cit.*, p. 149-150.

¹⁰ I. Mitrofan, *op.cit.*, p. 50.

(începând cu sfârșitul secolului II și începutul celui de al III p. Chr.) completată cu creșterea prosperității acestor ansambluri (epoca Severilor – perioadă din care datează majoritatea refacerilor, între care se numără și includerea unui sistem de încălzire al locuinței).

- Coridorul Apare sub două forme:
- Coridorul la fațadă după modelul **celto-roman** atestat la: Hobița, Cinciș, Apoldu de Sus-Curtea Velii, Ciumăfaia – prima fază. Îi este atribuit un rol de izolator termic, cât și de iluminare a locuinței;
 - *Villa* cu coridor central – **Mittelcorridor** întâlnit la *villae-le rusticae* de la Mânereu, Miercurea sunt probabile și la Apahida și Gărbou¹¹.
- Băile Băi sunt atestate la Apahida, Deva, Chinteni, Hobița, și sunt presupuse la Aiud și Gărbou. Din descoperirile efectuate majoritatea aparțin celei de a doua faze de construcție a clădirii¹².
- Elementele decorative În cadrul *villae*-lor din provincia Dacia, elementele ce țin de tehnica ornamentală au reieșit foarte rar din săpăturile efectuate. Elemente de *stuccatura* (Apahida), iar la alte *villae* s-au găsit fragmente de tencuială pictată (roșu cu verde, galben cu alb ori albastru și galben), (Apahida, Ciumăfaia, Deva, Răhău)¹³. La Deva și Aiud fiind descoperite și fragmente de capiteluri. Mozaicul încă nu este atestat în cadrul *villae*-lor dar nu poate fi exclus că ar fi existat la unele dintre ele.
- Turnurile de supraveghere Acestea sunt atestate în cadrul a mai multor *villae* de pe teritoriul provinciei Dacia (fiind un element caracteristic *Ekrisalit* turnul de colț, legat sau de clădirea principală)¹⁴ întâlnindu-se mai ales în cazurile *villae*-lor cu incintă fortificată din piatră. (în multe cazuri dovada care este adusă este aceea a grosimii zidurilor într-un anumit segment). Turnurile putea sluji fie ca locuință (în acest sens pledând materialul arheologic descoperit) fie ca siloz. Folosind însă și ca punct de supraveghere a proprietății. Astfel de turnuri sunt atestate la Hobița, Deva¹⁵, Apoldu de Sus-Levejoare, ș.a.
- Spațiile cu destinație cultică Acestea au reieșit mai rar din săpăturile efectuate, indicii ale acestor spații sunt date artefactele cu destinație sacră (inscripții votive, fragmente de statuete ale unor divinității).
- În cazul *villae*-i de la Apoldul de Sus – Curtea Velii, s-a ajuns la concluzia că una dintre edificiile din incinta fermei să fi avut destinația de *templum* (identificându-se elementelor componente ale *templum*-ului, *pronaos* și *cella*)¹⁶.
- Un caz special în acest sens este *villa rustica* Ciumăfaia

¹¹ D. Popa, *op.cit.*, p. 41.

¹² Idem, p. 42.

¹³ I. Mitrofan, *op.cit.*, p. 51.

¹⁴ Dumitru Popa, *op.cit.*, p. 41.

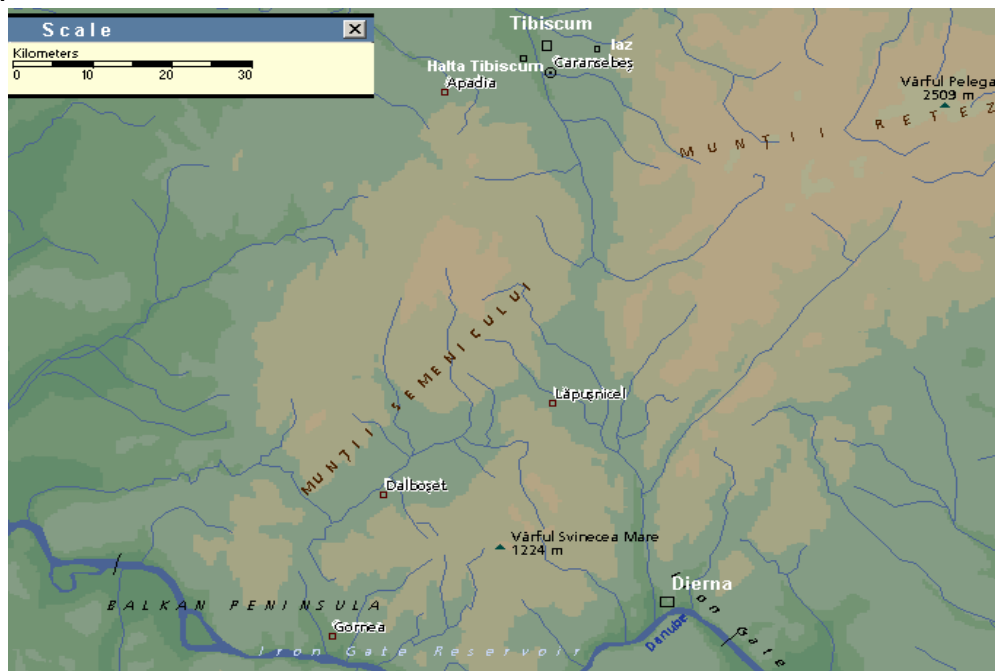
¹⁵ I. Mitrofan, *op.cit.*, p. 51 - 52.

¹⁶ N. Branga, *op. cit.*, p. 160 – 161.

unde s-a descoperit șapte altare votive dedicate următoarelor divinității Dibus Deabus, Fortuna Conservatrix, Juno Regina, Apollo, Mercurius, Minerva, Hercules Magusanus și Silvano Domestico. Importante pentru imagine mai bună sunt și diferitele fragmente de statuete (*larul* de la Deva, statueta lui Pan de la Gârla Mare), *aedicula* descoperită la Șeica Mică sau necropola de lângă Cinciș.

Din analiza *villae-lor rusticae* săpate din provinciei Dacia, precum și a celor semnalate (constituind însă un număr limitat), se poate desprinde o serie de elemente caracteristice. Astfel *villae-le rusticae* ale Daciei constituie o adaptare a *villae-lor rusticae* din zona Italiei, adaptare necesară datorită mai multor factori specifici acestei provincii: o clima mai rece; faptul că provincia Dacia este o provincie de frontieră; lipsa unei aristocrații latifundiare asemănătoare celei peninsulare; caracterul specific al producției agricole din Dacia, axată cu precădere pe cultura cerealieră și pe creșterea animalelor (deși și în Dacia mai mult ca probabil că existau culturi viticole și pomicole relativ întinse pentru a satisface nevoia internă pentru aceste produse precum și cererea de export spre *barbaricum* sau Imperiu așa cum se poate întrevădea și din urmele arheologice, epigrafice și literare).

În majoritatea cazurilor *villae-le* din Dacia îndeplinesc setul de reguli și recomandări făcute de arhitecții (Vitruvius) sau agronomii (Cato, Columella, Varro, Plinius cel Bătrân), dar apar și discrepanțe legate de o serie de factori geografici și politici specifici Daciei de care constructorii au trebuit să țină cont. Încercând să definim un tip de *villa rustica* specific Daciei, se impune cel cu „*construcțiile dispersate în interiorul unei incinte*”, după clasificarea lui B. Crowa¹⁷.

¹⁷ Dumitru Popa, *op.cit.*, p. 39 apud. B. Crowa, *Edilicia e tehnica rurale di Roma antica*, Milano, 1942, ch. 5.

Fig. 1 *Villae rusticae* din zona Banatului

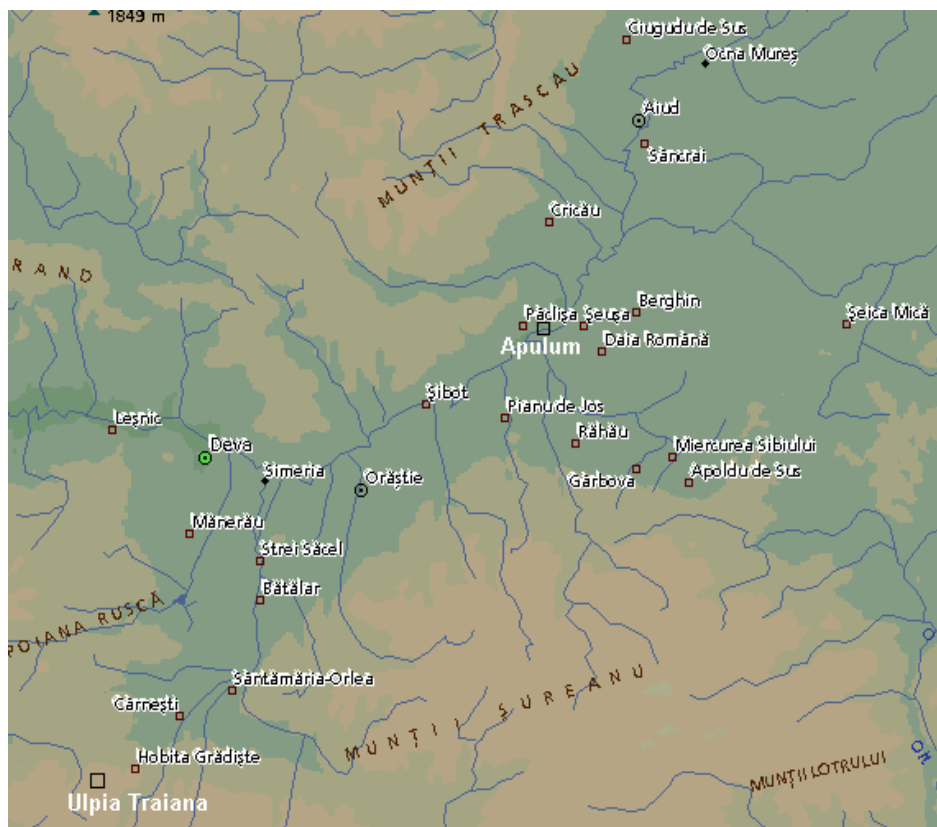

Fig.2 *Villae-le rusticae* din teritoriile orașelor Sarmizegetuza și Apulum

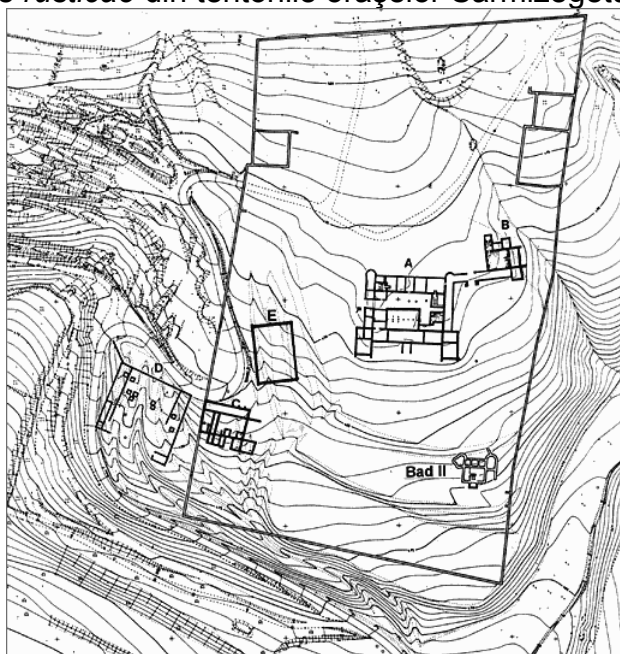
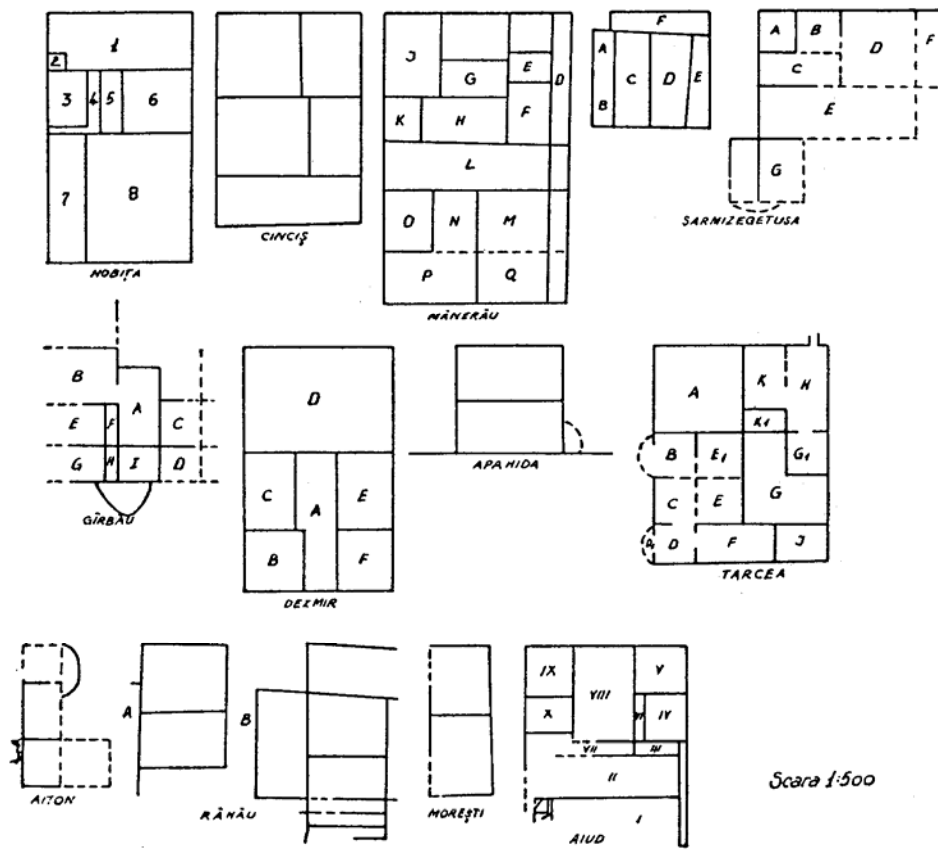
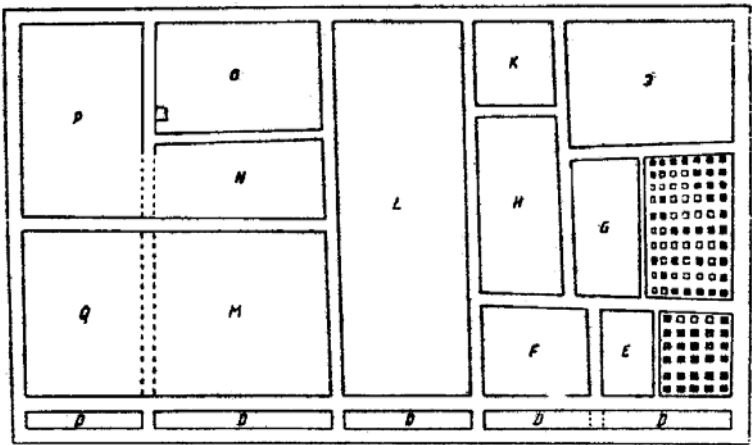

Fig. 3 Model de *villa rustica* cu incintă fortificată (spațiu germanic)

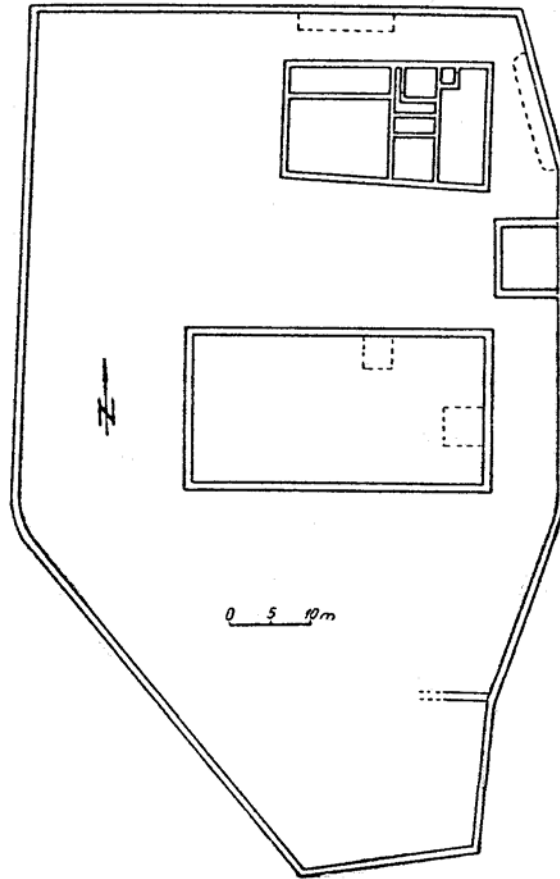
PLANUL GENERAL AL „VILLAE”-LOR DIN DACIA SUPERIOR

(după I. Winkler și colab. – Sargetia V, 1968)

Planul clădirii principale din villa rustica de la Mănerău

(după I. Mitrofan)

Planul *villae-i rustica* de la Hobița-Grădiște

(după Octavian Floca MCA I)